

PİR-İ TÜRKİSTAN'IN İZİNDE: HOCA AHMET YESEVİ'NİN TİMURLULAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ*

IN THE FOOTSTEPS OF PIR-I TURKISTAN: THE INFLUENCE OF HOCA
AHMET YESEVI ON THE TIMURIDS

ZAFER SEVER**

Sorumlu Yazar

Öz

Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi, Türk dünyasının en önemli ve ortak değerlerinden biridir. Türkler, tarih boyunca farklı zaman dilimlerinde geniş bir coğrafyaya yayılmış olsalar da Hoca Ahmet Yesevi'ye olan derin saygılarını ve bağlılıklarını daima sürdürmüşlerdir. Özellikle Türkistan bölgesinde hüküm süren devletler arasında Yesevi büyük bir itibar kazanmış; halkın ve yöneticilerin manevi lideri olarak kabul görmüştür. Bu devletler arasında 14. asırda Türkistan'da hâkimiyet kurmaya başlayan Timurlular da yer almaktadır. Birçok tarihi kaynak ve rivayet, Hoca Ahmet Yesevi'nin Timurlular üzerindeki etkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kaynaklarda geçen bilgilerin doğruluğu tartışmalı olsa da Yesevi'nin Timurlular üzerindeki manevi gücü göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Genellikle askeri başarıları, sert siyasi hamleleri ve savaşçı kimlikleri ile tanınan Timurlular, bu yönleriyle tarih sahnesinde güçlü bir imaj çizmiştir. Ancak, bu dönemin sadece askeri ve siyasi olaylarla sınırlı kalmayan daha etkin bir manevi veçhesi de bulunmaktadır. Hoca Ahmet Yesevi'nin düşünceleri, öğretileri ve manevi rehberliği, Timurlu devleti üzerinde kuvvetli bir tesir yaratmış ve bu tesirler çeşitli kaynaklar tarafından dile getirilmiştir. Bu araştırma, tarih yazımında genellikle Timur ve Timurluların askeri ve siyasi başarılarına odaklanan geleneksel bakış açısının ötesine geçerek, bu güçlü imparatorluğun manevi dünyasını incelemeyi ve özellikle Hoca Ahmet Yesevi ve Yesevilik'in Timurlular üzerindeki gücünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Yesevi, Yesevilik, Timur, Timurlular, Türkistan.

Abstract

Pir-i Turkistan Hoca Ahmet Yesevi is one of the Turkish world's most critical and common values. Although Turks have spread over a vast geography in different periods throughout history, they have always maintained their deep respect and loyalty to Hoca Ahmet Yesevi. Especially among the states ruling in the Turkestan region, Yesevi gained a great reputation and was accepted as the people's spiritual leader and ruler. Among these states are the Timurids, who began to dominate in Turkestan in the 14th century. Many historical sources and narratives clearly reveal the influence of Hoca Ahmet Yesevi on the Timurids. Although the accuracy of the information in the sources is controversial, it is important to show the spiritual power of Yesevi on the Timurids. The Timurids, who are generally known for their military

Araştırma Makalesi / Künye: SEVER, Zafer. "Pir-i Türkistan'ın İzinde: Hoca Ahmet Yesevi'nin Timurlular Üzerindeki Etkisi". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 113 (Mart 2025), s. 75-84. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1591791>

* "Bu çalışma 09-11 Eylül 2024 tarihleri arasında Kazakistan'da Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesin'nde gerçekleştirilen Türk Dünyası ve Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu'nda "Ahmet Yesevi'nin Timurlu Hükümdarları Üzerindeki Tesiri" adlı sözlü sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, E-mail: zafer.sever@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1876-0246.

successes, fierce political moves and warrior identity, have drawn a strong image on the stage of history with these aspects. However, this period also had a more effective spiritual aspect not limited to military and political events. The thoughts, teachings and spiritual guidance of Hoca Ahmet Yesevi strongly influenced the Timurid state, and various sources have expressed these influences. This research aims to go beyond the traditional historiographical focus on the military and political achievements of Timur and the Timurids to examine the spiritual world of this powerful empire and, in particular, to reveal the power of Hoca Ahmad Yesevi and Yesevism on the Timurids.

Key Words: Ahmet Yesevi, Yesevism, Timur, Timurids, Turkestan.

Giriş

Hoca Ahmet Yesevi, Türklerin manevi hayatında asırlar boyunca derin izler bırakan ve etkisi günümüze kadar devam eden büyük bir mutasavvıftır. O, Türk halkı arasında sufilik geleneğinin kurucusu olarak kabul edilir ve bu geleneğin temellerini atarak Türk topluluklarının manevi yaşamında önemli bir rol oynamıştır. Ahmet Yesevi, manevi yolculuğunda rehberi ve mürşidi olan Arslan Baba'dan teslim aldığı emaneti, yani derin ve kutsal bilgeliği, insanlara "Hikmet" adı verilen öğretiler aracılığıyla tedricen ve sabırla aktarmıştır. Bu hikmetler, insanların kalplerine ve ruhlarına nüfuz ederek onları aydınlatmış, manevi dünyalarını zenginleştirmiştir. Ahmet Yesevi, sadece bulunduğu coğrafyayla sınırlı kalmayıp, Horasan Erenleri olarak bilinen manevi yol arkadaşlarıyla birlikte öğretilerini dünyanın dört bir yanına taşımıştır. Yesevi'nin manevi mirası, Türkistan'dan Anadolu'ya, oradan da daha geniş coğrafyalara ulaşarak geniş kitleler üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır. Bu sayede, Türk-İslam dünyasında tasavvuf anlayışı kök salmış, insanların manevi yaşamlarında rehberlik eden bir ışık olmuştur (Köprülü, 1991, 31-43). Bu nedenle Türkistan ve diğer Türk dünyası üzerindeki manevi etkisi devam eden Ahmet Yesevi'ye "Pir-i Türkistan", "Hazret-i Türkistan" ve "Hazret Sultan" gibi ünvanlar layık görülmüştür (Bice, 2016, 13).

Ahmet Yesevi'nin hayatı, kişiliği ve etkisi hakkında elimizdeki tarihî belge ve bilgiler ne yazık ki oldukça sınırlıdır. Mevcut olan kaynaklar da çoğunlukla menkıbelerle, yani efsanevi hikayelerle iç içe geçmiş durumdadır. Bu durum, onun yaşamı ve eserleri hakkında kesin ve detaylı bilgilere ulaşmayı zorlaştırırsa da manevi mirası ve bıraktığı etki yüzyıllardır canlılığını korumakta ve bugün bile insanlara ilham vermeye devam etmektedir. Ahmet Yesevi yaşadığı dönemde ve sonrasında Türkistan bölgesindeki devlet adamları tarafından büyük bir saygıyla anılan önemli bir kılavuz olmuştur. Taşkent, Sir Derya ve Seyhun nehirleri boyunca konargöçer yaşayan Türkler arasında da güçlü bir etki bırakmıştır (Güzel, 1999, 126). Onun bilgeliği, ilmi ve tasavvufi derinliği, devlet adamları arasında da büyük takdir toplamış; bu sayede kendisi sadece halkın değil, aynı zamanda devlet adamlarının da büyük saygı duyduğu bir kişi haline gelmiştir. Fuad Köprülü, Yesevi'nin etkisinin daha çok Kuzey Türkleri arasında Sir Derya çevresinde görüldüğünü; Fergana, Hive, Buhara ve Semerkant gibi yerlerde ise Nakşibendiliğin yayılmasından sonra hissedilmeye başladığını ifade eder (Köprülü, 1991, 57).

Yesevi'nin Timurlular Üzerindeki Etkisi

Ahmet Yesevi Türkistan'da kurulan birçok devlette olduğu gibi Timurlu hükümdarlar arasında da büyük bir saygı ve itibar görmüştür. Aslında Timurlu hükümdarları hayatta olan veya vefat etmiş din adamlarına karşı derin bir muhabbet

beslemiş, hürmet göstermiş ve bu saygıyı her zaman sürdürmüşlerdir. Özellikle saygı duydukları din büyüklerinin mezarlarını ve türbelerini sık sık ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaretler sırasında, hükümdarlar dua ederken yalnızca kendi manevi huzurları için değil, aynı zamanda devletlerinin siyasî ve askerî çıkarları doğrultusunda başarıya ulaşmak için de bu büyük zatların ruhaniyetlerinden faydalanmak istemişlerdir. Ziyaret ettikleri kutsal mekanlarda, kendilerini manevi olarak güçlendirmek amacıyla dua ederken, aynı zamanda çevrede bulunan yoksul ve muhtaç insanlara da sadaka dağıtarak, hayırseverlik görevlerini yerine getirmişlerdir (Yüksel, 2009, 191). Timurlu hükümdarlar böylece din adamlarına saygılarını gösterirken aynı zamanda halkın gözünde yüce bir konuma da yerleşmişlerdir.

Ahmet Yesevi'nin Timurlu hükümdarları üzerindeki manevi etkisi, tarihî belgelerde ve kaynaklarda sıklıkla değinilen konulardan biri olmuştur. Bu etkinin özellikle Emir Timur'un yaşamında, kritik dönemlerde ve mühim karar anlarında ortaya çıktığı görülmektedir. Yesevi'nin Timur üzerinde derin bir iz bıraktığına dair pek çok rivayet ve anlatım mevcuttur. Bu bağlamda, müellifi ve ne zaman kaleme alındığı kesin olarak bilinmeyen bir risalede¹ Ahmet Yesevi ile Timur arasındaki ilişkiye dair önemli bilgiler yer almaktadır. Bu risale, Ahmet Yesevi'nin Timur üzerindeki etkisini ayrıntılı bir şekilde ele almakta ve Timur'un başarısında Yesevi'nin manevi öğretilerinin rolüne dair çeşitli anlatımlara yer vermektedir. Bu rivayetler, Yesevi'nin manevi gücünün Timur'un stratejik ve politik kararlarına nasıl yön verdiğini, onun zaferlerine nasıl bir manevi destek sağladığını ortaya koymaktadır.

Söz konusu kaynaklarda Timur'un hükümdar olma süreci, Yesevi'nin bir dörtlüğüyle tefe'ül² ederek Osmanlı Devleti hükümdarı Sultan Beyazıt'a karşı zafer kazanmasının bildirilmesi ve Hoca Ahmet Yesevi'nin kabrinin bulunduğu yere büyük bir külliye inşa ettirmesi farklı açılardan ele alınmakta ve çeşitli şekillerde anlatılmaktadır. Mezkûr risalede Timur'un tahta çıkışı şu şekilde anlatılmaktadır:

"Emîr Timur-i Sâhib -kırân'ın Buhârâ'ya padişah oluşlarından önce Arap tarafının meşayihlerinin fütuh dolu ruhları iki padişah evlâdını alıp geldiler. Ve Acem tarafının meşayihleri da Hâce Ahmed Yessevî başta olmak üzere, onların fütuh dolu ruhları Emîr Timur'u alıp vardılar. Arap meşayihleri, "O iki padişah evlâdından birisini padişah kılmak isteriz." dediler. Türk meşayihleri "Emîr Timur padişah olmalı." dediler. Nihayet iki taraf toplanıp Emîr Timur'un sözcülüğünü Hâce Ahmed Yessevî aldılar. O iki padişah evlâdının sözcülüğünü ise Arap meşayihinden biri aldı. İki taraf anlaşıp üç padişah evlâdının ortalarına bir kadeh koydular. " Her üçü kadehe vursun. Hangi biri vurduğunda kadeh sadâ verirse, o padişah olsun." dediler. Anlaşmaları şu oldu: O iki Arap padişah evlâdları vurunca, kadeh ses vermedi. Ondan sonra Emîr Timur vurdular, kadeh ses verdi. Mübarek ruhlar, Emîr Timur Küregen'i padişah kıldular. Otuz yedi yıl padişahlık etti. Emîr Timur Küregen Hâce Ahmed Yessevî Hazretleri'nin fütuh dolu ruhlarından bu müjdeyi gördükleri

1 Metin 92 satırlık ta'lik hatla kaleme alınmıştır. Kim tarafından te'lif edildiği ve ne zaman yazıldığı bilinmemektedir. Müstensihinin Abdu's-selâm Hâce Feyzu'llâh Kâtib-oğlu adlı bir kişi olduğu istinsah kayıdından anlaşılmaktadır. Bk. Kemal Eraslan, "Hâce Ahmed Yesevî ve Emir Timur Hakkında Bir Belge", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar (12), 2010, s. 357-358.

2 Tefe-ül kelime anlamı olarak "fal hayr addetme", "uğur sayma", "fal açma", "fal atma" gibi anlamlara gelmektedir. Bk. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010, s. 420; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2000, s. 1058; "Tefe'ül" bir nevi fal tutma eylemi olarak bilinir ve temel anlamı itibarıyla bir kişinin gelecek hakkında olumlu ya da iyimser tahminlerde bulunması anlamına gelir. Bununla beraber bu terim kişinin gelecekte karşılaşacağı olaylara dair umutlu bir beklenti içinde olmasını ifade eder. Bk. İlyas Çelebi, "İslam'da Fal", *DİA*, İstanbul 1995, XII, s. 138.

vakitte niyet kıldılar ki “Hâce Ahmed Yesevî Cenapları’nın kabri üstüne yüce bir imaret kılalım.” diye İmaretin hücrelerinde mollalar ders verir imişler. Mollalara ayrıca vakf da belirlenmiş” (Eraslan, 2010, 393).

Risalede dile getirildiği gibi Emir Timur’un tahta çıkışı Yesevi’nin manevi etkisine bağlanmakta ve Timur’un bu müjdeyi Yesevi’den aldığı için onun mezarının bulunduğu yere bir türbe inşa etmeyi amaçladığı görülmektedir. Aynı risalede Timur’un Altın Orda hükümdarı Toktamış’a karşı kazandığı zaferi de yine Yesevi’nin himmetine atfettiği ve zaferin ardından Yesevi’nin kabrine bir imaret yapma düşüncesini bu nedenle benimsediği ifade edilmektedir. Bu bağlamda metinde türbenin yapıma sebebi şu şekilde zikredilir:

“Toktamış Kalmak Türkistan ve civarını yağmalayıp ve esir edip ganimetleri alıp gidişinin haberi Buhara’da Emîr Timur-i Sâhib-kırân’ın kulağına erişmesi cuma günü idi ve namazdan sonra bir nice asker toplayıp gazâ niyetiyle Türkistan şehrine doğru atlandılar. Bir nice yol gittikten sonra Sir deryasından geçip Türkistan şehrine dahil oldular... Sir deryası boyunca yürüyüp Etil suyu kenarına varıp Toktamış ile savaştı, kaçırıp ganimetlerini aldı. Zikri geçen Toktamış ... yalnız olarak Etil suyundan geçti. Orada Emîr Timur Bahadır, Etil kenarında durup Toktamış’a dediler ki: “Ey Toktamış, seni Toktamış Bahadır diye adlandırırılar; attan in, on adım bu yana yürü de boyunu göreyim.” Toktamış attan inip on adım o tarafa yürüdü. Sonra dedi ki: “Atına bin!” Atına binince Emîr Timur dedi ki: “Ey Toktamış, attan in dedim, indin. Bin dedim, bindin, seni hükümüm altına aldım.” Bu söz tesir edip “Asl olsan, ölürsün, nekes olsan, yürürsün.” dediğine kazâsı erişip o yerde vefat etti. Ondan sonra Emîr Timur-i Sâhib-kırân’a gelip ârifler sultanı ve muhakkikler bürhanı Hâce Ahmed Yesevî Hazretleri’nin, Allah’ın rahmeti üzerine olsun, mübarek kabirlerinin üstüne yüce bir imaret yaptırdı ve altı yılda tamamlandı (Eraslan, 2010, 391-392).

Yukarıdaki rivayetlerin yanı sıra, Emir Timur’un Hoca Ahmet Yesevi’nin türbesini yaptırtmasının arkasında Yesevi’nin gösterdiği bir keramet olduğu da anlatılmaktadır. Bu rivayete göre, Timur, Hızır Aleyhisselam ile birlikte Buhara’ya gitmeye karar verir. Ancak yolda Türkistan’a uğrar ve burada Yesevi, Timur’un rüyasına girer. Rüyasında, Yesevi, Timur’a hitap ederek “Ey yiğit! Çabuk Buhara’ya git, inşa’Allah oradaki şahın ölümü senin elindedir, senin başından çok şeyler geçse gerektir, bütün Buhara halkı zaten seni bekliyorlar” der. Bu rüyayı gören Timur, uyandığında Allah’a şükreder ve bu rüyayı ilahi bir işaret olarak kabul eder. Ertesi gün, Türkistan hâkimi Nogaybak Han’ı yanına çağırır ve ona Yesevi’nin kabri üzerine türbe yaptırtması için hatırı sayılır bir miktarda para verir. Nogaybak Han, Timur’un bu isteğini yerine getirir ve bir külliye inşa eder (Köprülü, 1991, 41). Şerefüddin Ali Yezdî dönemin önemli kaynakları arasında yer alan *Zafername* adlı eserinde söz konusu kerametlerin dışında Timur’un Taşkent’e giderken Yesi’ye (Türkistan) geldiğini ve Yesevi’nin kabrini ziyaret ettiğini belirtir. Yine Timur’un “Bu aziz kişi Muhammed Hanife’nin torunlarından” dediğini ve kabri üzerine yüksek bir bina inşa edilmesini ifade ettiğini zikreder. Bununla birlikte Yezdî bina üzerine büyük bir tak koyulduğunu ve adeta gökyüzüyle sohbet ettiğini dile getirir. Ayrıca kaynakta Timur’un yapılacak yapının duvarlarının çinilerle kaplanması yönünde emir verdiği de yer almaktadır (Yezdî, 2013, 275).

Türbenin inşa sürecinde bazı ilginç olayların yaşandığına dair rivayetler söz konusudur. Bir rivayete göre Hoca Ahmet Yesevi’nin türbesinin duvarlarının örülmeye başlandığı sırada her gece yarısı yeşil olan bir boğa gelip yapılan duvarları yıkar. Duvarlar tekrar yapılmaya başlansa da yine boğa tarafından yıkılmaya devam eder. Timur bu olayı düşünürken rüyasında bir adam belirir ve Timur’a Yesevi’nin

ilk mürşidi olan Arslan Baba'nın mezarına bir türbe yapılmasını, ancak bu şekilde türbenin inşasının tamamlanacağını söyler. Timur rüyasında gördüğü bu talebi Otrar şehri yakınlarındaki Arslan Baba'nın mezarının üzerine bir türbe inşa ettirdikten sonra türbenin inşası devam eder (Masson, 1930, 21). Türbenin yapımıyla ilgili anlatılan başka bir rivayete göre de türbenin inşası için işçiler tuğlaları Sauran kentinden elden ele vererek Yesi'ye kadar getirmiştir (İstoriya g. Turkestan, 2003, 23).

Ahmet Yesevi'nin manevi gücüne inanan Timur nihayetinde 1397-1399 yıllarında dönemin en görkemli yapılarından birini inşa ettirmiştir. Türkistan'da devrin önemli mimarlarından Hoca Hüseyin Şirâzî külliyesinin inşası için görevlendirilmiştir (Hasanov, 2010, 204-205). Bu yapının, yani türbenin mimari özellikleri olağanüstü bir ihtişamlı bir görünüme sahiptir. Türbede yer alan kocaman kubbe, iki görkemli minare, sayısız sofalar ve zarif kümbetler yapının mimari güzelliğini ve eşsizliğini ortaya koyar. Bu türbenin inşası, Timur'un Ahmet Yesevi'ye olan derin hürmetinin bir sembolü olarak kabul edilirken, aynı zamanda Türkistan halkı üzerinde de büyük bir etki yaratmıştır. Türkistanlılar, Timur'un Yesevi'ye gösterdiği bu büyük hürmetten dolayı onu bileği bükülmez bir hükümdar olarak kabul etmeye başlamıştır. Bu inanç, Timur'un manevi desteği sayesinde zaferlerinin ve gücünün pekiştiği düşüncesini yaygınlaştırmış, onun hem askeri hem de manevi anlamda güçlü bir hükümdar olarak kabul edilmesini sağlamıştır (Yüksel, 2009, 191-192). Ayrıca Timur sadece yapının inşaatıyla yetinmeyip Hoca Ahmet Yesevi türbesinin yararına bir vakıf kurmuş ve bir vakfiye yayınlamıştır. Vakıf kurucusu Emir Timur'un şartlarına göre, Hasan Şeyh'in oğlu ve Hoca Ahmet Yesevi'nin kardeşi Sadraddin Şeyh'in soyundan gelen Şeyh Mir Ali Hoca mütevellî olarak atanmıştır. Bu görev kendisinden sonra erkek nesline devredilecek şekilde düzenlenmiştir (kazneb.kz; İstoriçeskie Dokumentı, 2017, 138-144).³

Kaynaklar, Timur'un Hoca Ahmet Yesevi'ye sadece manevi bir bağlılıkla değil aynı zamanda stratejik kararlarda da onun rehberliğine başvurduğunu zikretmektedir. Rivayete göre Timur Devleti ve Osmanlı Devleti arasında 1402 yılında gerçekleşen Ankara Savaşı'nda Osmanlı hükümdarı Sultan Bayezid'e karşı Anadolu'ya doğru sefere çıkmadan önce Timur, Hoca Ahmet Yesevi'nin eserinden tefe'ül etmiştir. Timur'un tefe'ül ettiği rivayet olunan dörtlük şu şekildedir:

Yeldâ kiçeni şem-i şebistân itken
Bir lahzada âlemni gülistân itken
Bir müşkil işim tüşüpdür âsân itkil
Ey barçanı müşkilini âsân itkil

[Uzun geceyi mum gibi aydınlatan
Bir çırpıda dünyayı gül bahçesi eden
Ne zaman çetin işim olsa kolaylaştıran
Ey herkesin müşkülünü kolay eden.]

Risalede Timur'un "Ben bu ruba'iyi hıfzettim. Kayser-i Rum askeriyle karşılaştığımda bunu yetmiş defa okudum, zafer hâsıl oldu" sözlerini dile getirdiği rivayet edilmektedir (Eraslan, 2010, 392).⁴ Yine dönemin en önemli kaynakları

3 Belge Kazak Ulusal Elektronik Kütüphanesi'nde Farsça ve Rusça tercümesi şeklinde yayınlanmıştır. Ayrıca bk. <https://kazneb.kz/index.php/ru/catalogue/view/155625> ; İstoriçeskie Dokumentı *Mavzoleyâ Hoca Ahmada Yasavi*, Muminov, A. K., Kumekov, B. E., Sultanov, U. A., vd., Master PO JSS, Astana 2017.

4 Fuad Köprülü de bu bilgilere yer verir. O, bu bilgileri Hucendli Kadı Mahdum Nebi Can Hâtif ta-

arasında yer alan Nizamüddin Şâmi'nin *Zafernâme*'sinde bahsi geçen tefe'ül ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bununla birlikte, *Zafernâme*'de Timur'un, Yıldırım Bayezid'e savaş öncesinde barış ve huzur temennisiyle bir davet gönderdiği, ancak Bayezid'in bu daveti kabul etmediği belirtilmektedir. Ayrıca Timur'un savaş henüz vuku bulmadan önce sessizce bir köşeye çekilerek Allah'a içten dualar ettiği ve bu samimi yakarılarının karşılığını aldığı da eserde vurgulanmaktadır. *Zafernâme*'deki anlatıma göre, savaş sırasında *Kur'an-ı Kerim*'de zaferle ilgili âyetler işitilmiş ve bu âyetlerin gökler tarafından da zikredildiği ifade edilmiştir (Şâmi, 1987, 307-309). Bu anlatımlar *Zafernâme*'nin yalnızca Timur'un askeri başarılarına odaklanmadığını, aynı zamanda onun manevi yönünü de güçlü bir şekilde ön plana çıkardığını göstermektedir.

Timurlular döneminde tefe'ül açma geleneği yalnızca Ankara Savaşı özelinde değil, Timurluların sosyal ve askeri hayatlarında da çeşitli vesilelerle karşımıza çıkmaktadır. Tarihi kaynaklarda Timur'a ad verilmesi sırasında da tefe'ül açıldığına dair bilgiler mevcuttur. Aynı zamanda, Timur'un katıldığı pek çok askeri seferde de bu geleneğin tekrarlandığı ve Timurluların hayatında tefe'ül açma geleneğinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Dolayısıyla bu gelenek Timurlu kültüründe mühim bir rol oynamış ve Timur'un hayatının birçok önemli anında bu geleneğin izlerine rastlanmıştır. Rivayete göre, Timur'a isminin şu şekilde verildiği dile getirilir: Timur'un babası Turagay, Timur doğmadan önce bir gece rüya görür. Rüya, bir meleğin eline bir kılıç verdiğine, kılıcı dört bir yana salladığına şahit olur. Sabah olduğunda bu rüyayı, namaz kıldığı mescidin imamı Şeyh Zeydüddin'e anlatır. Şeyh, rüyayı yorumlayarak, Allah'ın ona bir erkek evlat vereceğini ve bu çocuğun kılıcıyla dünyayı fethedeceğini, İslam'ı yayacağını söyler. Ayrıca babasına, çocuğun eğitimini ihmal etmemesini, ona *Kur'an* ve hat sanatını öğretmesini tavsiye eder. Timur doğduğunda babası Şeyh Zeydüddin'e giderek oğluna isim vermesini ister. O sırada imam, *Kur'an*'dan bir âyet okur. Âyette geçen "temuru" kelimesi "çalkalanma" anlamına gelir, ancak telaffuz olarak "Temur" ismine benzediği için Şeyh, bu kelimedenden esinlenerek Timur'a "Temur" adını verir. Bu isim, demir anlamına gelir ve Timur'un güçlü karakterine atfedilir (Bilkan, 2010, 135).

Bununla birlikte Timur'un hemen hemen yaptığı bütün seferlerde tefe'ül açtığı kaynaklarda yer almaktadır. Emir Timur, Hindistan seferi için kurultayı toplamıştır. Kurultayda yer alan âlim ve emirlerin görüşlerini dinlemiş, bazı muhalif seslere muhatap olmuştur. Bazı emirler "Eğer biz Hindistan'ı alınca orada durup kalırsak neslimiz yok olur. Sonradan olan çocuklarımız aslından ayrılıp dilleri Hintçe olup gider." diyerek, sefere çıkmama düşüncesini önerirler. Ancak bütün karşıt görüşlere rağmen Timur, *Kur'an-ı Kerim*'den âyet açma yoluna giderek Allah neyi emrederse ona uyalım der ve tefe'ül eder. Tefe'ül sonucunda şu âyet karşısına çıkar: "Ey peygamber! İnkârcılarla ve ikiyezlülerle savaş". Bunun üzerine sefere karşı çıkanların âyetin anlamını öğrenince sessiz kaldıkları kaynakta ifade edilmektedir (Timur Muhammed, 2018, 60).

Timur'un, muhalif sesleri susturmak amacıyla bu stratejiyi kullandığı çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Bu stratejiyi benimsemesinin temel nedenlerinden birinin hem içerideki hem dışarıdaki muhalif görüşlere karşı bir savunma oluşturarak kendi otoritesini pekiştirmek olduğu ifade edilebilir. Özellikle Osmanlı Devleti gibi güçlü bir Türk-İslam devletiyle girdiği savaş sırasında muhalefeti zayıflatmak ve kontrolü

rafından Türkçeye tercüme edilen, *Vakı'at-ı Timur* eserinden nakleder. Bk. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 41.

ele almak amacıyla bu yönteme başvurduğu söylenebilir. Söz konusu rivayetlerde ve anlatımlarda Timur'un sadece askeri alandaki başarılarıyla yetinmediği, aynı zamanda siyasi rakiplerini ve muhaliflerini bastırmada da son derece kararlı ve planlı bir tutum sergilediği görülmektedir. Böylece Timur'un liderliği altında kurduğu imparatorluğun istikrarını sağlamak için yalnızca savaş alanında değil, siyasi arenada da etkili adımlar attığı anlaşılmaktadır. Timur'un Hindistan seferi, yalnızca askeri başarılar elde etmekle kalmamış, aynı zamanda Türkistan kökenli düşünce ve tasavvuf kültürünün Hindistan topraklarına ulaşmasına vesile olmuştur. Bu sefer sonrasında Yesevi öğretisine bağlı dervişler ve mutasavvıflar Hindistan'da İslamiyet'in yayılmasında ve yerel kültürlerle kaynaşarak bu topraklarda etkili olmasında önemli bir rol oynamıştır. Yesevi dervişleri Hindistan'ın sosyal ve kültürel yapısına dahil olarak, İslam'ın tasavvuf üzerinden Hint kültürüne nüfuz etmesini sağlamıştır (Arslan, 2017, 399-400).

Timur'un, Yesevi şeyhlerinden Hâce Bâyezîd ile yaşadığı bir sohbet de Ali Şir Nevâyi'nin *Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve* adlı eserinde ilginç bir anekdotla aktarılır. Rivayete göre Timur, Hâce Bâyezîd'le sohbet etmeye giderken kendi kendine şeyhin manevi âlemle bir bağı varsa, bize sıcak helva ikram eder diye düşünmüştür. Timur'un bu düşüncesini öğrenmiş gibi, Hâce Bâyezîd sohbetlerinin sonunda ona sıcak helva ikram eder. Bu olay Timur'u son derece etkilemiş ve Hâce Bâyezîd'in manevi kuvvetine olan inancını güçlendirmiştir. Söylentilere göre bu olaydan etkilenen Timur, Hâce Bâyezîd'in müridi olmuş, onun adına bir tekke kurmuş ve çeşitli vakıflar bağlamıştır (Ali Şir Nevâyi, 1979, 385).

Bartold, Timur'un defnedilmesi üzerine yaptığı çalışmada, Timur'un din adamlarına karşı büyük bir hürmet gösterdiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Timur'un özellikle Seyyid Bereke'nin türbesinin yanına gömülmeyi arzuladığına dair rivayetlere de çalışmasında yer vermiştir (Bartold, 1915, 24-27). Fuad Köprülü, bu noktada eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır. Köprülü'ye göre, Timur'un siyasi stratejisinde halkın desteğini kazanmak ve iktidarını daha sağlam bir zemine oturtmak adına özellikle dönemin saygın din adamları, şeyhler ve hocalarla yakın bir ilişki kurma yolunu seçmiştir (Köprülü, 1991, 57). Benzer bir yorumu İsmail Aka da yapmaktadır. Aka'ya göre Timur seferlerini her ne kadar bir "gaza" havasında yapmış olsa da dini amacına erişebileceği bir araç olarak kullanmıştır (Aka, 2000, 460). Ahat Andican ise olaya başka bir pencereden olaya bakarak Timur'un kendisini destekleyen ve siyasi hırslara sahip olmayan din adamlarıyla kendisine fayda sağlayacak şekilde usta bir lider olduğunu dile getirir ve Hoca Ahmet Yesevi'yle olan ilişkisini de bu şekilde izah eder (Andican, 2019, 417). Bu görüşlerde Timur'un liderliğinde dinin rolünü salt manevi bir kavram olarak değil, politik stratejisinin bir parçası olarak düşündüğü görülmektedir. Tüm bu görüşlerin yanı sıra şüphesiz Timur'a karşı en ağır eleştirileri yapan kişilerin başında İbni Arabşah gelir. Arabşah, Timur'un Abbas, Cihanşah, İdiku Timur gibi "dinsiz imansız" kırk kişiyi çevresine topladığını ifade eder (İbni Arabşah, 2012, 35). İbni Arabşah söylenenlerin aksine Timur için çok farklı bir portre çizer.

İsmail Aka, Timur'un Türk-İslam devletlerine seferler düzenlediği için hem döneminde hem de daha sonraki dönemlerde ağır bir şekilde eleştirildiğini belirtir. Ancak bu tutumun, dönemin hakimiyet anlayışı açısından değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder (Aka, 2002, 111). Bununla birlikte Timur'un Müslümanların emiri olmayı başardığını belirten Hayrunisa Alan modern anlayışla onu nasıl görmek istediğimizden ziyade o dönemin insanının kendisini nasıl gördüğünün daha önemli olduğunu zikreder (Alan, 2020, 93).

Timur döneminin ardından diğer Timurlu hükümdarlar üzerinde de Yesevi ve Yesevilğin etkisini görmek mümkündür. Özellikle din adamlarının devlet içerisinde

etkin olduğu Ebu Saïd Mirza döneminde Yesevi'nin izleri görülmektedir. Timurlu hükümdarı Sultan Ebû Saïd Mirza'nın (1451-1469) hükümdar olmasında da Yesevi'nin bir hikmeti rivayet olunur. Rivayete göre, dönemin önemli âlimlerinden biri olan Ubeydullah Ahrar, henüz adı ve şöhreti duyulmamış olan Ebû Saïd Mirza'nın ismini bir kâğıda yazar ve bu kâğıdı sarığının kıvrımına saklar. Bunu fark eden müridleri, müşidlerine “Ebû Saïd Mirza kimdir?” diye sorarlar. Ubeydullah Ahrar onlara şu cevabı verir: “O, bize, size, Taşkent, Semerkand ve Horasan halkına sultan olacak adamdır!” Gerçekten de kısa bir süre sonra Ebû Saïd Mirza'nın yıldızı parlamaya başlar ve ismi tüm Türkistan'a yayılır. Bu dönemde Sultan Ebû Saïd Mirza da ilginç bir rüya görür. Rüyasında, Ubeydullah Ahrar, Hoca Ahmet Yesevi'nin işaretleriyle onun için dua edip Fâtiha okur. Rüyasında Hazret Sultan Yesevi'ye, kendisine dua eden ve Fâtiha okuyan bu velinin kim olduğunu sorar ve adının “Ubeydullah Ahrar” olduğunu öğrenir. Sabah uyandığında, yanında bulunanlara, Ubeydullah Ahrar adında birini tanıyıp tanımadıklarını sorar. Kendisine, Taşkent'te bu isimde bir müşid bulunduğu haberi verilince, hemen Taşkent'e doğru yola çıkar ve nihayet Taşkent'te Hoca Ubeydullah Ahrar ile karşılaşır. Onunla görüşüp duasını alır ve Fâtiha okumasını rica eder. Bu talep üzerine Ubeydullah Ahrar gülümseyerek Ebû Saïd Mirza'ya şöyle der: “Fâtiha bir kez olur (okunur).”

Ebû Saïd Mirza'nın saltanat dönemi, Timur'un torunu Uluğ Beğ'in dönemine kıyasla, din adamlarının siyaset ve toplum üzerinde daha etkili olduğu bir dönemdir. Bu çerçevede, özellikle Nakşibendi tarikatının en önemli şeyhlerinden biri olan Ubeydullah Ahrar'ın, Ebû Saïd Mirza tarafından Semerkant'a davet edilmesi, bu dönemde din adamlarının etkisinin ne derece büyük olduğunu göstermektedir. Ahrar'ın, Timurlular Devleti'nde uzun yıllar boyunca etkin bir rol oynadığı da kaynaklarda belirtilmektedir (Aka, 1991, 85; Yüksek, 2009, 129). Bu bağlamda, hükümdar ve şeyh arasında güçlü bir manevi ve siyasi ittifakın kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Sultanın Ubeydullah Ahrar'la, Hoca Ahmet Yesevi'yi rüyasında görmesi ve Yesevi'nin Ubeydullah Ahrar'a onun adına Fatiha okutması için işaret etmesi Sultanın, Nakşibendi tarikatının önemli şeyhlerinden Ubeydullah Ahrar ile kurduğu manevi bağın, Hoca Ahmet Yesevi'nin rehberliği ile daha da pekiştiği aktarılan rivayetlerden anlaşılmaktadır. Bu tür rivayetler, Ahrar'ın manevi liderliğinin köklerinin çok daha derin bir gelenekten beslendiğini ve Yesevi'nin manevi rehberliğinin Ahrar'la devam ettiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla, bu durum Ahrar'a manevi anlamda büyük bir güç kazandırmış ve halkın gözünde onu daha etkili bir lider konumuna yükseltmiştir. Bu rüya ve işaretler, sadece birer sembol olmakla kalmamakta, aynı zamanda dönemin dini ve siyasi dengelerinin anlaşılması için de önemli ipuçları sunmaktadır.

Ahmet Yesevi'nin Türkistan'da başlattığı manevi hareket, yani Yesevilik, özellikle Timurlular döneminde büyük bir gelişme göstererek zirveye ulaşmıştır. Timur'un halefleri döneminde, Ubeydullah Ahrar gibi önemli şahsiyetlerin öncülüğünde Mâverâünnehir'de ortaya çıkan Nakşibendilik akımıyla birlikte Yesevilik, kendini daha güçlü bir şekilde ifade etme fırsatı bulmuştur. Bu manevi hareket, Timur'dan sonraki dönemde Timurlular arasında yaygınlaşan Nakşibendiliğin temelini oluşturarak, Timurlu yöneticilerin manevi duygularını kuvvetlendirmiştir. Sonuç olarak bu durum Timurlu yöneticilerini toplum tarafından manevi liderler olarak kabul görme arzusu doğrultusunda bazı eylemler yapmaya yöneltmiştir (Tezcan, 2007, 425). Bununla birlikte Timur hanedanından Babürlü Hümayun Mirza⁵ zamanında da Yesevi'nin izlerini görmek mümkündür. Onun Hindistan'da muzaffer olmasının yine Yesevi'nin

5 Babürlü İmparatorluğu'nun kurucusu Babür'ün oğludur. Ayrıntılı bilgi için bk. Enver Konukçu, “Hümayûn”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 481-483.

dua ve işaretiyle mümkün olduğu söylenmektedir (Hasanov, 2010, 209). Görüldüğü üzere Timur soyluların Yesevi'nin manevi rehberliğine neredeyse her dönem ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Hoca Ahmet Yesevi, Türkistan'ın manevi dünyasında kalıcı izler bırakarak bölgedeki devletler ve yöneticileri üzerinde derin bir etki oluşturmuş önemli bir kişi olarak kabul edildiği Timurlular döneminde de açıkça görülmektedir. Özellikle Timurlular dönemine ait bazı rivayetler, onun nüfuzunu açıkça yansıtmaktadır. Bu rivayetlerin doğruluğu tartışmalı olup bir kısmı mantık çerçevesinde kabul edilemese bile, Timurlular üzerindeki etkisini anlamak ve dönemin kültürel ve manevi iklimini değerlendirmek açısından büyük öneme sahiptir. Bu tür anlatılar Yesevi'nin öğretilerinin Timurlular üzerindeki etkisini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ayrıca o zamanki yönetici sınıfın, dini ve manevi figürleri nasıl algıladığına dair bize önemli ipuçları sunmaktadır.

Dönemin kaynaklarında ağırlıklı olarak Timur ve diğer Timurlu hükümdarların güçlü bir manevi yönlerinin olduğuna sıkça vurgu yapıldığı veya bu niteliklerinin özellikle öne çıkarılmak istendiği görülmektedir. Bu bağlamda Fuad Köprülü'nün de iddia ettiği gibi Timur'un iktidarını güçlendirme stratejisi olarak dini ve manevi önderlerle yakın ilişkiler kurduğu yönündeki görüşler dikkate değerdir. Ancak bazı eleştiriler olsa da Timurluların bu manevi yönü göz ardı edilemez bir gerçekliktir. Ayrıca Timur'un Hoca Ahmet Yesevi'nin türbesini yaptırdığı ve türbe için vakıf kurduğu tarihi bir gerçekliktir. Bu bilgiler bile Timur'un Yesevi'ye olan hürmetini ortaya koymak için yeterlidir. Bununla birlikte Timurluların gerçekleştirdiği seferler sonucunda Yesevilik geleneği de geniş bir yayılma alanı bulmuştur. Dolayısıyla Hoca Ahmet Yesevi ve Yesevilik geleneğinin, Timur ve Timurlular üzerinde derin bir etki bıraktığı ve Timurluların Yesevilik de geniş coğrafyalara yayılmasını sağladığını söylemek isabetli bir değerlendirme olacaktır.

Kaynaklar

- Aka, İsmail, "Timur Sadece Bir Asker Mi İdi", *Belleten*, C. 64, S. 240, 2000, 453-466.
- Aka, İsmail, "Timur, Din ve Ulemâ", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 1, Ankara 2002, 107-111.
- Aka, İsmail, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.
- Alan, Hayrunisa, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*, Ötügen, İstanbul 2020.
- Ali Şir Nevâî, *Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve*, Haz. Kemal Eraslan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979.
- Andican, A. Ahat, *Emir Timur*, Selenge, İstanbul 2019.
- Arslan, Hammet, "İslam'ın Hint Kültürüne Etkisi: Ahmet Yesevi, Kabir ve Guru Nanak Örneği", *I. Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Ahmet Kartal, Ankara 2017, 399-422.
- Bartold, V., *O Pogrebenii Timura*, Petrograd 1915.
- Bice, Hayati, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İncele Araştırma Dizisi No: 33, Ankara 2016.
- Bilkan, Ali Fuat, "Tefül ile Ad Verme Geleneği ve Emir Timur'un Adı", *Milli Folklor*, 22 (85), 2010, 133-137.
- Çelebi, İlyas, "İslam'da Fal", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 138-139.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2000.
- Eraslan, Kemal, "Hâce Ahmet Yesevî ve Emir Timur Hakkında Bir Belge", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar (12), 2010, 353-438.
- Güzel, Abdurrahman, *Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara 1999.
- Hasanov, Nadirhan "Hoca Ahmet Yesevi ve Türk Hükümdarları (Emir Timur Örneği)", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, 9-10, Bışkek 2010, 203-209.

- Hoca Ahmet Yassavi, İstoriya g. Turkestan (Yassi)*, İzdatelstvo İman, Kazan 2003.
<https://kazneb.kz/index.php/ru/catalogue/view/155625> (Erişim tarihi 25.08.2024)
- İbni Arabşah, *Acâibul Makdûr*, Çev. Ahsen Batur, Selenge, İstanbul 2012.
- İstoriçeskie Dokumentı Mavzoleya Hoca Ahmada Yasavi, Muminov, A. K., Kumekov, B. E., Sultanov, U. A., vd., Master PO JŞS, Astana 2017.
- Konukçu, Enver, "Hümayûn", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 481-483.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Masson, M. E., *Mavzoley Hoca Ahmeta Yasevi*, Sır-Darinskoe Otdelenie Obşestva İzüçeniya Kazakstana, Taşkent 1930.
- Nizamüddin Şâmi, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010.
- Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur (Zafernâme)*, Selenge, Çev. Ahsen Batur, İstanbul 2013.
- Tezcan, Mehmet, "Timur Devrinde Din-Devlet İlişkileri ve Timur'un Din Adamlarına Bakışı", *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu*, Ed. Abdulvahap Kara, Ömer İşbilir, İstanbul 2007, s. 419-450.
- Timur Muhammed, *Tüzükât-ı Timur Timur'un Günlüğü*, haz. Kutlukhan Şakirov, Adnan Aslan, İnsan Yayınları, İstanbul 2018.
- Yüksel, Musa Şamil, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2009.

Extended Abstract

Pir-i Turkistan Hoca Ahmet Yesevi is one of the Turkish world's most critical and common values. Hoca Ahmet Yesevi is a great Sufi who left deep traces in the spiritual life of the Turks for centuries and whose influence continues today. He is considered the founder of the Sufi tradition among the Turkish people and played an important role in the spiritual life of the Turkish communities by laying the foundations of this tradition. Yesevi's spiritual legacy has reached from Turkestan to Anatolia and from there to broader geographies, leaving a lasting impact on the masses. As in many states established in Turkestan, Ahmet Yesevi was highly respected and honored among the Timurid rulers. The spiritual influence of Ahmet Yesevi on the Timurid rulers has been one of the issues frequently mentioned in historical documents and sources. This influence was especially evident in Emir Timur's life, critical periods, and crucial decision-making moments. There are many rumors and accounts that Yesevi left a deep impression on Timur. In this context, a treatise of unknown authorship and time of writing contains important information about the relationship between Ahmet Yesevi and Timur. This treatise discusses the influence of Ahmet Yesevi on Timur in detail and includes various narratives about the role of Yesevi's spiritual teachings in Timur's success. These narratives reveal how Yesevi's spiritual power guided Timur's strategic and political decisions and provided spiritual support for his victories. At the same time, there are also many narratives about Timur's construction of Yesevi's mausoleum.

These narratives help us to understand the influence of Hoca Ahmet Yesevi's teachings on the Timurids. They also provide us with important clues as to how the ruling class of the time perceived religious and spiritual figures. Even if the accuracy of these narrations and narratives is controversial, and some of them cannot be accepted within the logic framework, they are of great importance in understanding the impact on the Timurids and evaluating the cultural and spiritual climate of the period. Apart from the rumors, there are also historical facts that should be discussed. The fact that Timur built the mausoleum of Hoca Ahmet Yesevi and established a foundation for the mausoleum is a fact accepted by everyone. This information alone is sufficient to reveal Timur's reverence for Yesevi. These narrations continued even after Timur. Especially during the reign of Ebu Said Mirza, we come across narratives about Yesevi's influence. In later centuries, during the reign of Mughal Humayun Mirza, a descendant of the Timurids, we see the prayers and signs of Yesevi in the expeditions. On the other hand, as a result of the campaigns carried out by the Timurids, the Yeseviism tradition also found a widespread area. Therefore, it would be an accurate assessment to say that Hoca Ahmet Yesevi and the tradition of Yeseviism deeply impacted Timur and the Timurids and that the Timurids ensured the spread of Yeseviism to broad geographies. This study aims to reveal the influence of Hoca Ahmet Yesevi and Yeseviism on the Timurids.